

Крецул В.І.

«Деякі проблемні питання застосування альтернативних видів покарань в Україні»

Інтегруючись у світове співтовариство, Україна взяла курс на створення громадського суспільства, яке повинно реформувати консервативно-репресивну систему покарань, бо рівень цивілізованості сучасної держави визначається характером ставлення суспільства до злочинця як до людини і пошуком повернення його до правослукняного життя.

З метою не порушення найвищих цінностей людини, її прав, свобод, інтересів багато країн світу запровадили у Кримінальний і Кримінально-виконавчий кодекси покарання, альтернативні позбавленню волі, застосування яких, як показав час, є найбільш гуманним і виправданим засобом, що сприяє досягненню мети покарання.

Система кримінальних покарань з прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу України зазнала істотних змін. З неї було вилучено такі покарання як громадська догана та позбавлення батьківських прав. Натомість введено чотири нових види покарань: громадські роботи, службові обмеженні для військовослужбовців, арешт та обмеження волі.

Важливо, що розширення системи покарань сталося, в першу чергу, за рахунок так званих «не тюремних» санкцій. Це пов'язано, насамперед, з негативними наслідками, які тягне за собою ізоляція особи від суспільства. Людина, що опиняється в місцях позбавлення волі, виявляється відірваною від соціального середовища, сім'ї, трудового колективу. В результаті поведінка більшості осіб, засуджених до позбавлення волі, з часом погіршується. Під час же тривалого перебування в місцях позбавлення волі суттєво знижуються можливості адаптації людини до звичайного життя, розриваються сімейні та інші корисні соціальні зв'язки. Зрештою, трагічні соціальні, моральні, психологічні, економічні, демографічні та медичні наслідки переконливо доводять, що позбавлення волі не є найкращим засобом боротьби зі

злочинністю. Застосування позбавлення волі є свого роду бумеранг, який, будучи спрямований на злочинця, негативно відбивається на самому суспільстві. Слід нагадати, що у КК України 1960 р. більшість санкцій передбачали позбавлення волі, причому 124 з них – на строк до 10-15 років. При цьому, судами України щорічно засуджувалося до 50 відсотків підсудних.

Встановлена система покарань характеризується значним розширенням кола покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Така зміна зумовлена впливом економічних, політичних, соціально-психологічних та інших факторів, наявність яких зачіпає всю сферу призначення і застосування покарань і має враховуватись та оцінюватись адекватно суспільним потребам. З цієї точки зору дуже важливо оцінити роль і місце покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, серед інших засобів боротьби зі злочинністю, їх ефективність і можливі соціальні наслідки.

Діюча практика застосування інституту альтернатив позбавленню волі нерозривно пов'язана не тільки з реформуванням пенітенціарної системи, а й зі ставленням як вітчизняних, так і міжнародних наукових кіл до цієї проблеми. Вчені неодноразово ставили питання у напрямку більш широкого використання санкцій без ізоляції від суспільства.

Аргументи на користь застосування альтернатив позбавленню волі можна навести такі:

- альтернативи є покаранням, і вони вимагають від засудженого дотримуватись певних умов їх відбування, які чітко визначені чинним законодавством України;
- альтернативні види покарань можуть виступати як міра реабілітації засудженого, тобто відновлення його попереднього статусу;
- ці заходи є важливим засобом загального зменшення кількості засуджених, які знаходяться у місцях позбавлення волі, і видаються більш ефективними для запобігання рецидиву;
- альтернативи не ізолюють людину від суспільства, що дає їй змогу не втратити роботу, сімейні відносини, соціальні зв'язки;

- альтернативи є значно дешевшими для здійснення, ніж позбавлення волі, і дають змогу широко долучати громадські та трудові колективи до виправлення засуджених і контролю за ними.

Усі покарання, не пов'язані з позбавленням волі, мають значну специфіку застосування, що тягне за собою необхідність чіткої законодавчої регламентації застосування зазначених видів покарань.

Одним з найбільш поширених покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачених чинним Кодексом, є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Для визначення змісту цього покарання велике значення має з'ясування реального змісту обмежень, яким піддається засуджений, причому значного поширення набула думка щодо незначного карального впливу цього виду покарання на засуджених. Проте при належній організації виконання зазначеного покарання така думка не матиме під собою достатніх підстав. Таке ствердження пов'язане, насамперед, з тим, що одним з основних каральних елементів цього покарання є позбавлення засудженого права займатися звичною для нього професійною діяльністю. Набуття нових професійних знань потребує не тільки додаткового навчання, а й більш-менш тривалого досвіду практичної роботи. При цьому засуджений, як будь-яка доросла людина, поставлена в становище учня, відчуває тимчасову меншовартість, невпевненість у майбутньому.

Викладене дозволяє дійти висновку, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю достатньо дієве покарання для значної категорії осіб.

Виправні роботи – один з основних видів покарань, який широко застосовується в судовій практиці. Серед причин, якими це можна пояснити, важливою є та, що в цьому покаранні вдало поєднуються каральний і виховний вплив: засуджений залишається на волі, не втрачає соціально корисних зв'язків і водночас, перебуваючи під контролем правоохоронних органів і трудового колективу, піддається профілактичному і виховному впливу.

Аналіз Особливої частини КК, а саме його санкцій, що передбачають можливість застосування цього виду покарання, свідчить, що вона може бути призначена судом за 110 видів злочинів, які законодавець відніс до категорії невеликої тяжкості (ст.12 КК). Згрупувавши їх за об'єктами злочинного посягання, можна дійти висновку, що виправні роботи найчастіше можуть призначатися за суспільно небезпечні діяння проти: трудових та інших особистих прав і свобод громадян (22,5%); життя та здоров'я особи (17,7%); безпеки руху та експлуатації транспорту (14,4 %).

Кримінальний кодекс України 2001 р. вніс певні зміни в процедуру застосування даного виду покарання. Так, згідно з ч.1 ст.57 КК, виправні роботи можуть призначатись на строк від шести місяців до двох років. Відповідно нижня межа санкції значно збільшилась (у кримінальному законодавстві 1960 р. вона становила два місяці). Більш досконале законодавче визначення має фіскальна межа відрахування із суми заробітку засудженого в дохід держави, яка становить від 10 до 20 відсотків.

Принциповою законодавчою новелою є редакція ч.2 ст.57 КК України, відповідно до якої на легітимному рівні окреслено коло осіб, відносно яких не застосовують такий вид покарання, а саме: вагітні жінки; жінки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; непрацездатні особи; особи, що не досягли 16 років; нотаріуси; судді; прокурори; адвокати; державні службовці; посадові особи органів місцевого самоврядування.

У контексті цієї норми виникає певне непорозуміння, наприклад, чому виправні роботи не можуть бути призначені особі, яка не досягла 16 років у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч.1 ст.185 (крадіжка), або ч.1 ст.186 (грабіж) КК, якщо вона має самостійний стабільний заробіток.

Нелогічною також видається ч.1 ст.374 КК «Порушення права на захист», що передбачає застосування санкцій у вигляді виправних робіт до особи, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею. Диспозиція зазначеної статті протирічить ч.2 ст.57 КК. З погляду на це, видається слушним

виключення із тексту ч.1 ст.374 КК слів «або виправними роботами на строк до двох років».

Статтею 42 КВК нормативно визначено коло правообмежень, які встановлено для засуджених, зокрема, заборона звільнитись за власним бажанням, заборона виїжджати за межі України. Вважаємо, що зазначена норма потребує детальнішого тлумачення, оскільки в цьому форматі очевидна конкуренція норм конституційного, трудового та кримінально-виконавчого права. Перебування засудженого за межами України цілком можливе при проведенні чергової щорічної відпустки, в разі необхідності проходження курсу лікування або реабілітації, при вирішенні проблем приватного характеру (отримання спадщини, одруження, підписання угоди комерційної спрямованості тощо).

Безумовно, позитивною є ч.2 ст.42 КВК, яка передбачає надання засудженим до виправних робіт щорічної чергової відпустки.

Стаття 44 КВК визначила перелік обов'язків власника підприємства, на якому відбувають покарання засуджені до виправних робіт. Цей перелік є досить насиченим і може негативно позначитися на трудових правовідносинах між працедавцем та робітником. Наприклад, щоб ухилятися від виконання покладених на нього обов'язків, він може спрямовувати зусилля на розірвання трудової угоди з особою, яка відбуває покарання у вигляді виправних робіт. Тому вважаємо доречним введення до Трудового кодексу норму, яка передбачала б неможливість звільнення за власним бажанням працівників, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт.

Важливою особливістю зазначеного виду покарань є те, що в його виконанні реальну участь беруть органи місцевого самоврядування. Саме на них покладається визначення виду робіт, які будуть виконувати засуджені. Контроль за виконанням покарання покладається на кримінально-виконавчі інспекції. Проте закон не встановлює, яким же органом визначається місце відбування покарання. З цієї причини звернення кримінально-виконавчих інспекцій до власників окремих підприємств, установ, організацій не завжди знаходить належне розуміння і підтримку.

Підсумковуючи викладене, слід наголосити, що подальша наукова розробка проблем застосування та виконання альтернативних позбавленню волі покарань має стати окремим об'єктом дослідження науковців та практиків.